

„Národ, ktorý nepozná svoju minulosť, nemá budúcnosť.“

Epidémia v dejinách Zamaguria

autor | PhDr. Milica Majeriková-Molitoris, PhD.

Na celom svete v súčasnosti zúri pandémia nového koronavírusu, ktorá už teraz výrazne zasiahla do života každého štátu, regiónu i človeka. Aj v minulosti ľudstvo postihlo viacero katakliziem celosvetového charakteru, ktoré sa nevyhli ani oblasti Zamaguria. Čomu museli v dejinách čeliť naši predkovia? Prečítajte si v nasledujúcich riadkoch.

Čierna smrť

Prvá známa obrovská pandémia, ktorá zachvátila takmer celý dovtedy známy svet, prišla do Európy v roku 1347, keď mongolské kmene dobývajúce janovský obchodný prístav v Kaffa na Kryme (dnes Feodosija) zrazu ustali v obliehaní, keďže vojsko zdecimovala zákerná choroba. Prejavovala sa vysokými horúčkami, hnisavými vredmi a krvavými škvŕnami, ktoré postupne sčerneli. Preto sa pre mor zaužíval tiež názov čierna smrť. Zvyčajne do niekoľkých hodín od objavenia škvŕn nakazený zomrel v agónii. Mongolské hordy teda prístav nedobyli, ale predsa len mu zasadili smrteľnú ranu, a nielen jemu, keď pred odchodom vrhli prostredníctvom katapultov za jeho hradby mŕtve telá obetí moru.

Z prístavu, ktorý zachvátila epidémia, mor rozšírili ďalej do Európy janovskí obrancovia, ktorí sa snažili uniknúť späť do Talianska. Kým však lode doplávali k jeho brehom boli už väčšinou námorníci obsypaní vredmi alebo mŕtvi. Z Apeninského polostrova sa čierna smrť rýchlo šírila do ďalších krajín – Španielska, Anglicka, Francúzska, Rakúska, Uhorska, Švajčiarska, Nemecka, Škandinávie, pobaltských krajín a ďalej do Ázie a na Blízky východ. V priebehu necelých troch rokov zomrelo podľa niektorých odhadov až 34 miliónov ľudí, čo bola takmer tretina populácie vtedajšej Európy. Následne sa mor na starý kontinent neustále vracal.

Prvú zmienku o čiernej smrti na Zamagurí máme z roku 1565. Najviac obetí si vtedy vyžiadala v Nedeci, kde vymrela takmer desatina obce. Okrem toho mor zasiahol aj Spišskú Starú Ves, Matiašovce, Lechnicu a Richvald (dnes Veľká Lesná). Čierna smrť sa v nasledujúcich storočiach vrátila do obcí za Spišskou Magurou ešte niekoľkokrát. Keďže prichádzala takmer výlučne z Poľska, najdôležitejším opatrením bolo, podobne ako v súčasnosti, uzavretie hraníc, vytvorenie sanitárneho kordónu a obmedzenie pohybu, za porušenie ktorého hrozila peňažná pokuta. Platil taktiež zákaz konania trhov a jarmokov, či zhromažďovania sa.

Najväčšou morovou ranou pre Zamagurie bola epidémia, ktorá vypukla v roku 1710 a šírila sa niekoľko rokov. Strašnej nákaze vtedy podľahla veľká časť obyvateľov Zamaguria. Podľa záznamov kamaldulských mníchov z Červeného Kláštora neostal napríklad v Spišskej Starej Vsi nažive ani jeden roľník a prežilo len niekoľko sluhov. Zo

Ľudia nakazení morom vo vyobrazení z 15. storočia

487 obyvateľov, ktorí tu žili v roku 1700, zomrelo okolo 400 a nazmar vyšiel aj celý majetok, takže len veľmi ťažko sa našlo niekoľko kráv a volov, ktoré by boli základom pre nové hospodárenie. Mŕtvi boli pochovávaní mimo mesta do spoločného hrobu v blízkosti lúk nazývaných v *Šmerdzonce*, kde bola postavená taktiež murovaná kaplnka, ktorá už dnes nestojí. V susedných Matiašovciach podľahlo čiernej smrti 236 ľudí, čo znamenalo, ak vezmeme do úvahy kanonickú vizitáciu z roku 1700, podľa ktorej tu žilo 199 ľudí, že vymrelo prakticky všetko miestne obyvateľstvo. Podobne na tom boli aj neďaleké Hanušovce, kde z 320 ľudí v roku 1700 bolo o dvadsať rokov neskôr evidovaných len 6 poddanských rodín. Mor prudko zdecimoval taktiež obyvateľstvo Osturne, kde zo 600 ľudí v roku 1700 ostalo po skončení epidémie len 25 rodín. V susednej Frankovej bola obhospodarovaná len jedna štvrtina pozemkov a v Jezersku ostalo po vyčíňaní moru 9 obyvateľov. V neďalekých Hágoch ostali 4 roľníci, 3 želiari a 1 „iný“

a vo Foľvarku (dnes Stráňany) klesol počet želiarov o viac ako dve tretiny. V Lechnici sa znížil počet obyvateľov z 332 v roku 1700 na 16 rodín v roku 1720. Zdecimované boli tiež Haligovce, kde sa po morovej epidémii úplne zmenili priezviská poddaných. V Kacvine poklesol počet poddaných platiacich dane v roku 1702 z 92 na 34 v roku 1715. Ešte rapidnejší bol pokles v ďalších zamagurských obciach, v Nedeci to bolo zo 105 na 13, vo Fridmane zo 111 na 20, v Krempachoch z 85 na 21, v Novej Belej zo 67 na 37, v Nižných Lapšoch z 82 na 19,

Takýto ochranný oblek proti moru mali lekári v minulosti

v Durštíne z 25 na 8, v Tribši z 37 na 13, v Čiernej Hore zo 44 na 13, v Jurgove z 27 na 11 a vo Vyšných Lapšoch z 56 na 30. Azda najmenej boli zdecimované Repiská, kde sa počet platiacich roľníkov v danom časovom úseku znížil z 19 na 14 a v Lapšanke, kde klesol z 25 na 19. Celkovo mor pripravil začiatkom 18. storočia v jednotlivých zamagurských obciach o život od 30% do takmer 100% obyvateľov a stal sa tak zásadným medzníkom v dejinách Zamaguria, keďže po jeho skončení bolo územie doosídlené významnou mierou úplne novým obyvateľstvom.

Posseio Fridman.

<i>Domina, ex Capromina Calvaris, 24. in Rubrica</i>	<i>Dvor. Cub. Primo d. Apris Celem d. 24. vers 24.</i>	<i>Expositio in d. ob. 24.</i>	<i>Dvor. Tale. Caprom. 24. in 24.</i>
<i>Judea Martini Gual.</i>	18.	nullius	nullius
<i>Martina Jureb.</i>	18.		1.
<i>Babony Jureb.</i>	18.		1.
<i>Jos. Bernabla Jureb.</i>			
<i>Podlinski Jureb.</i>	12.		1.
<i>Spustab Jureb.</i>	15.		2.
<i>Kubon Mich. Jureb.</i>	15.		1.
<i>Tavik Mams.</i>	7.		1.
<i>Mrosich Mauseb.</i>	15.		1.
<i>Mrosim Jureb.</i>			
<i>Mlinar Jureb.</i>	18.		1.
<i>Vross Blabeb.</i>	18.		1.
<i>Kubon Mijko Jureb.</i>			
<i>Tom. Crefel Jureb.</i>			
<i>Paulik Jureb.</i>	15.		1.
<i>Marab. Mauseb.</i>	15.		1.
<i>Staf. Jureb.</i>	10.		1.
<i>Alera Jureb.</i>	7.		1.
<i>Vojick. Mams.</i>			
<i>Darrek. Mams.</i>			
<i>Jelimo. d. Apris.</i>	14.		
<i>Jelimo. d. Apris.</i>	14.		
<i>Pro. d. Calvaris.</i>	201.		14.
<i>Cub.</i>	100 1/2		

30

Vo Fridmane zostalo po morovej epidémii, v roku 1715, len 20 roľníkov platiacich dane

Cholera

Len čo utíchli epidémie moru, objavuje sa v Európe nová hrozba – cholera. išlo o infekčné ochorenie, ktoré sa prenášalo pitnou vodou znečistenou výkalmi alebo kontaminovanými potravinami, najčastejšie nedostatočne tepelne upravenými rybami, pričom baktéria cholery je schopná prežívať vo vode aj niekoľko rokov a v jedle až 6 týždňov. U nakazených sa už v priebehu niekoľkých hodín prejavili bolesti brucha, vodnatá hnačka, horúčka, nevoľnosť a zvracanie, čoho výsledkom bola ťažká dehydrácia a rozvrat vnútorného prostredia. Smrť prichádzala, najmä u oslabených jedincov a detí, aj v priebehu niekoľkých hodín. Málokedy cholera trvala dva dni. K jej šíreniu výrazne prispievalo nedodržiavanie hygienických návykov a podvýživa.

Hoci v Indii a Ázii bola cholera známa už od staroveku, pandemicky sa do Európy prvýkrát rozšírila z Indie cez Rusko až v roku 1830. Do Uhorska sa dostala cez Halič v lete nasledujúceho roku. Podľa vtedajších záznamov sa od júna 1831, kedy bol oficiálne zaznamenaný prvý prípad, do februára 1832 nakazilo v Uhorsku 536 517 ľudí, z ktorých 237 641 zomrelo. Úmrtnosť bola teda na úrovni viac ako 44%.

Na Zamagurí, ktoré bolo navyše postihnuté radom neúrodných rokov, sa prvé prípady začínajú objavovať koncom augusta 1831 v Lechnici, Richvalde, Gibli (dnes Zálesie), Veľkom Lipníku, Spišských Hanušovciach, Matiašovciach i Spišskej Starej Vsi. V priebehu mesiaca ochorelo v spomínaných obciach 745 ľudí, z ktorých 296 chorobe podľahlo a ďalších 153 bolo pod dohľadom lekára. V jedinom zamagurskom mestečku Spišskej Starej Vsi si nakoniec cholera vyžiadala 72 obetí, ktoré boli pochované do spoločného hrobu na mieste zvanom *Na Mogilach*. V auguste vypukla cholera aj Krem-pachoch, pričom jej prvými obeťami boli dvaja muži vo veku 40 a 64 rokov. Ak môžeme veriť údajom z matriky, ochorenie tu malo pomerne ľahký priebeh a do konca októbra sa obeťami choroby stalo len 7 Krem-pašanov, ktorí boli pochovaní poniže kostola svätého Valentína. Nákaza si tu však svoju daň vyžiadala o niekoľko desať-ročí neskôr.

V nasledujúcom mesiaci zachvátila cholera aj Nede-cu, kde jej od 6. septembra do 19. októbra podliehalo denne niekedy až do 10 ľudí. Celkovo si nákaza vyžiadala životy 52 Nedečanov, ktorí boli pochovaní na samo-statnom cintoríne v miestnej časti *Končíky*. V septembri sa cholera objavila aj v ďalších zamagurských obciach – Haligovciach, Jezersku, Reľove, Hágoch či Osturni. Práve v poslednej menovanej obci bola zaznamenaná najvyššia úmrtnosť a chorobe tu podľahlo až 94 zo 121 naka-zených, teda viac ako 77%. V októbri bola nákaza zazna-menaná tiež vo Veľkej Frankovej odkiaľ sa preniesla do susedných Frankoviek (dnes Malá Franková). Obe obce pre zomrelých na cholery zriadili cintoríny mimo oby-vaných častí označené krížom a ohradené priekopami. Cholera sa objavila taktiež v Jurgove, kde sa zachovalo svedectvo Valenta Miškoviča, ktorý „v tejto nemoci u-robil slávnostný slub, že ak vyzdravie, postaví kaplnku Bo-žieho hrobu v jurgovskom farskom kostole“. Keď vyzdra-vel, skutočne na tento cieľ zložil 40 rýnskych florénov. Podobne ako v iných obciach i v Jurgove pochovávali zomrelých na cholery mimo obce *Nad Pustým Brežkom*.

Ako vzniklo slovo karanténa?

Slovo karanténa pochádza z talianskeho „quaranta giorni“, čo znamená štyridsať dní. V období moru totiž začali talianske prístavy pre svoju bezpečnosť praktizovať uzavretie prístavov pre lode prichádzajúce z infikovaných oblastí, ktoré pred vykládkou tovaru museli najskôr 40 dní kotviť a nevychádzať z lode na pevninu. Ak sa po tejto dobe u námorníkov choroba neprejavila, mohli začať s vy-kládkou tovaru.

Nákaza sa určite preniesla aj do ďalších zamagurských obcí, o čom svedčia cholerové cintoríny vykopané práve v tejto súvislosti. Vo Fridmane bol zriadený cholerový cintorín v miestnej časti *Nad Stavom*, smerom na Dębno (dnes je potopený v priehrade) a v Nižných Lapšoch boli obeť cholery pochovávané v *Novákovej doline Za starú horu*. Mimo obce boli zriadené cholerové cintoríny tiež vo Vyšných Lapšoch na *Poduliskách*, v Lapšanke na *Pustke* či Jezersku, kde bol na mieste pochovávaní vztýčený drevený kríž. Novobelania pochovávali zomrelých na cholere pri kaplnke svätej Márie Magdalény, pričom na ceste do Krempách pod vrškom dal v malej kaplnke na pamiatku cholery postaviť miestny kňaz Ján Schlitz drevený kríž v objatí Márie Magdalény. V Tribši na mieste cholerového cintorína neskôr postavili kaplnku Panny Márie. V Kacvínne, podľa spomienok najstarších obyvateľov, pochovávali obeť epidémie na mieste dnešného cintorína.

Zomrelí boli pochovávaní v noci, bez zvonenia, bez kňaza a príbuzných, spolu s popolom zo šiat a perín. Telo nebohého sa pred pochovaním polialo kvôli dezinfekcii klorkalkom a pred prikrytím zeminou ešte posypalo vápnom. Tí, čo vyzdraveli nesmeli minimálne 10 až 14 dní od svojho vyliečenia opustiť svoj príbytok alebo liečebňu. Šíreniu nákazy mali zabrániť rôzne opatrenia ako zamedzenie pohybu obyvateľov, zákaz trhov, jarmokov, púť, odpustov i bohoslužieb. Zavreté boli tiež kostoly, školy, krčmy, obchody, hostince i bitúnky. Do 14-dňovej karantény museli ísť aj zvieratá, ktorých majiteľ alebo pôvod bol neznámy. Na tento účel boli vyčlenené zvláštne maštale alebo pasienky.

Podobne ako mor aj cholera sa opätovne vracala, avšak nepostihla vždy rovnako všetky zamagurské obce, čo môžeme dokladovať na príklade Nedece a Krempách. V prvej menovanej obci znovu vypukla v júli 1855 a práve v tomto roku mala najdrastickejší priebeh. Jej prvou obeťou bola 48-ročná Anna Dzurillová, ktorá zomrela 24. júla a následne do konca mesiaca chorobe podľahlo ďalších 8 Nedečanov. Nákaza zúrila v Nedeci až do októbra, pričom si vyžiadala celkovo až 73 ľudských životov. S choleroou sa Nedečania museli popasovať opätovne o necelé dve desaťročia, kedy od novembra 1872 do septembra 1873 chorobe podľahlo 21 obyvateľov. Na druhej strane, v Krempachoch sa v roku 1855 cholera neobjavila vôbec, za to omnoho

silnejšie udrela v roku 1873, kde od mája do septembra pripravila o život 82 obyvateľov, pričom jej obeťou sa stal aj miestny kňaz, 77-ročný Jozef Dzurilla. Táto cholerová vlna zasiahla prudko tiež Spišské Hanušovce, kde zahynulo až 105 obyvateľov. V inej časti Zamaguria však boli obeť podstatne nižšie – v Čiernej Hore len jedna, v Repiská dve a v Jurgove 21.

Španielska chrípka

Poslednou veľkou celosvetovou epidémiou, ktorá sa dotkla aj Zamaguria, bola tzv. španielska chrípka. V rokoch 1918 – 1920 sa ňou infikovalo viac ako pol miliardy ľudí, pričom cca 50 miliónov, teda približne 3% svetovej populácie, nákaze podľahlo. Objavila sa ešte počas vojny, avšak krajiny zapletené do konfliktu v úsilí udržať medzi vojakmi morálku informácie zatajovali. Správy o nej sa tak šírili len v neutrálnych krajinách akou bolo napríklad Španielsko, čo vytvorilo mylnú predstavu, že ochorenie vzniklo v tomto štáte a získalo po ňom aj pomenovanie. Tento druh chrípky bol veľmi agresívny a zomierali na ňu nielen starší a oslabení, ale vo veľkej miere tiež mladí zdraví ľudia. Jediným účinným liekom boli, podobne ako v súčasnosti, rozsiahle karanténne opatrenia a nosenie rúšok.

Rúška boli základom zastavenia vírusu i počas tzv. španielskej chrípky

V Nedeci vypukla španielska chrípka v septembri 1918. Prvou obeťou bola 20-ročná Mária Mondely a do konca roku zomrelo na toto ochorenie, či pridružený zápal pľúc celkovo 15 ľudí, čo tvorilo viac ako polovicu úmrtí v danom roku, pričom v októbri a novembri s výnimkou dvoch úmrtí zomreli všetci na túto chorobu. Podľa správ z regionálnych novín španielska chrípka a brušný týfus vyčíňali v októbri 1918 aj vo Vyšných Lapšoch. V Krempachoch bolo prvé úmrtie na túto chorobu zaznamenané 30. októbra 1918. Do konca novembra zomrelo na nákazu, prípadne komplikácie spôsobené zápalom pľúc 6 Krempašanov, čo tvorilo polovicu úmrtí v týchto dvoch mesiacoch. Koncom nasledujúceho roku sa navyše museli obyvatelia Krempách vyrovnáť s kiahňami, ktoré si od konca októbra do konca roku vyžiadali 4 mladé životy. Kiahne sa do obce vrátili opätovne v máji 1923.

Na tomto mieste, ďaleko za dedinou, pochovávali zomrelých na cholere Novobelania

Lokálne epidémie

Okrem celoeurópskych pandémieí boli totiž Zamagurčania, rovnako ako aj obyvatelia iných regiónov, vystavení od nepamäti tiež lokálnym epidémiám. Najstaršiu zmienku o takejto miestnej epidémii máme z Kacvína, kde v roku 1682 zomrelo na nákazlivú chorobu 28 detí a o dva roky neskôr podľahlo nákaze až 56 obyvateľov, medzi inými 11 detí a 4 vojaci litovského vojska. Epidémia sa objavila v rokoch 1691 až 1693 tiež v susednej Nedeci, čo môžeme usudzovať najmä zo skutočnosti, že sa počet mŕtvych v miestnej matrike oproti minulým rokom až strojnásobil, pričom v drvivej väčšine zomierali deti. Nákazlivá choroba postihla Nedečanov opätovne v marci 1736. V priebehu necelých troch mesiacov jej podľahlo 23 obyvateľov, medzi inými i miestny učiteľ a organista 30-ročný Christophoros. Na prelome decembra 1776 a januára 1777 vypukla v Nedeci choroba, ktorá postihovala detskú populáciu. Podľahlo jej celkovo 18 detí vo veku od 1 do 12 rokov. Detská úmrtnosť v roku 1777 tvorila takmer 90% všetkých zomrelých.

V druhej polovici 19. storočia už vieme lepšie identifikovať aj konkrétnu chorobu, keďže v matrikách sa začala uvádzať príčina úmrtí. Z krempašskej matriky sa tak dozvedáme, že od júla do novembra 1857 sa v obci šírila nákaza čierneho kašľa, ktorému podľahlo 8 detí. O päť rokov neskôr, sa od novembra 1862 do konca roku v Krempachoch vyskytovali kiahne, ktoré zapríčinili 6 detských úmrtí. Kiahne sa vrátili v apríli a máji 1872 a vyžiadali si životy ďalších piatich detí. V auguste roku 1875 sa v obci objavuje týfus, ktorému podľahlo 6 obyvateľov. Vo februári 1878 vypukla v Krempachoch epidémia ružienky, ktorá sa preniesla aj do neďalekého Durštína, pričom za rok si vyžiadala 31 ľudských životov. Obyvatelia týchto dvoch obcí si však ani po jej skončení neodýchli, keďže už vo februári 1879 sa šíria kiahne, ktoré pripravili život 9 detí. Následne sa koncom nasledujúceho roku objavuje v Krempachoch záškrt, ktorý naplno prepukol počas roku 1881 a doznieval ešte aj v roku 1882. Za ten čas si vyžiadala 27 detských životov. V roku 1887 sa v neďalekej Novej Belej rozšíril týfus. Niekoľko prípadov sa v nasledujúcom roku objavilo aj v Krempachoch, väčší problém však spôsoboval čierny kašeľ, ktorý sa rozšíril z Durštína a vyžiadala si 15 obetí. V auguste 1898 postihla Krempachy i Durštín epidémia osýpok, ktorá v priebehu štyroch mesiacov pripravila o život 20 detí. Následne na to sa rozšíril záškrt, ktorý za desať dní udušil 9 detí.

Nákazlivé choroby sa nevyhýbali ani Nedeci, kde sa v apríli 1900 rozmohol čierny kašeľ, ktorý si do októbra vyžiadala 10 detských obetí. V januári 1911 sa nákaza objavila opätovne a už prvé dva mesiace si vyžiadala 5 detských životov. V januári 1908 vypukol v Nedeci Zámku šarlach, ktorému podľahli 3 deti. V máji sa nákaza preniesla do Nedecce, kde do októbra zomrelo 5 detí. Na prelome rokov 1915 a 1916 prepukla epidémia šarlachu znovu. Prvé úmrtie ani nie dvojročného dieťaťa sa objavilo v novembri 1915, ale naplno sa rozvinula až v nasledujúcom roku, kedy zomrelo na túto chorobu celkovo 10 detí. Úmrtia na šarlach tvorili 1/3 všetkých úmrtí v roku 1916. Koncom roku 1921 sa obja-

Očkovanie na Zamagurí výrazne prispelo k zlepšeniu zdravotnej situácie. Na obrázku MUDr. Alexander Kúchel očkuje zamagurské deti (foto z archívu ing. Eduarda Pavlíka)

vil v Nedeci týfus a úplavica. Zatiaľ, čo týfusu podľahli 4 obeť, úplavica si vyžiadala 5 obetí z celkovej počtu 20 úmrtí za rok. Vo februári 1929 sa rozšírili v obci osýpky, ktoré si do mája vyžiadali 7 detských obetí a v apríli 1934 si čierny kašeľ vyžiadala v Nedeci 4 detské životy.

S postupným zlepšovaním hygieny, skvalitňovaním zdravotnej starostlivosti, zavedením očkovania, či vynálezom antibiotík sa viaceré vyššie uvedené choroby z matrik i slovníka Zamagurčanov vytratil. Nevytratil sa však úplne a v niektorých oblastiach našej planéty, ako aj vo vedeckých laboratóriách, ešte stále prežívajú. K nim pribúdajú nové, ako napríklad aj Covid-19, ktorý sa iste svojimi dôsledkami taktiež zapíše do dejín. Ako? Závisí od našej disciplinovanosti a ohľaduplnosti. ■

Niekoľko „babských“ receptov z 18. – 19. storočia, ktoré radšej neskúšajte

Proti nečistote, ak sa niekto nechce umývať vodou, použije sa ocot na ranné umývanie a vtedy prejdú aj muža, aj ženu všetky zlé žiadosti.

Proti vetrom a nafukovaniu pomáha šťava, vytlačená z kravského lajna a ešte teplá sa priloží na brucho. Komu by to smrdelo, nech sa lieči pitím horúceho lanového oleja.

Proti pehám si treba umývať tvár citrónovou šťavou alebo vlastným močom.

Ak má niekto slabú pamäť, nech si dá do vrecúška biely kmín a prikladá na hlavu alebo nech si päty na nohách drhne špiritusom.

Pri dlhej nespavosti dáme si k posteli fľaštičku žitnej pálenky, ovlažíme si ňou ruku, okolie prsnej kosti, vnútornú stranu stehna, zvlášť chodidlá a prsty na nohách, čím určite dosiahneme hlbší spánok.

Mnohí od narodenia, horúčky, zo zlej lásky, opilstva, hnevu alebo od veľkého študiovania trpia šialenosťou. Lieči sa to častým podávaním klistíra. Alebo je dobré variť vo vode kuracie lajno a raky, keď sa to vysuší, rozbiť na prášok a dať to užívať chorým.